

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ ГУМАНІЗМУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ: ІСТОРИКО-ТЕОРЕТИЧНИЙ ДИСКУРС КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ ВЧЕНЬ

Тимофєєва Л.Ю.

Національний університет «Одеська юридична академія»

Ця стаття про реалізацію принципу гуманізму в кримінальному праві України. Досліджено реалізацію принципу гуманізму в історико-теоретичному дискурсі кримінально-правових вчень. До останніх відносять класичний та позитивістський напрямки. Принцип гуманізму повинен сбалансовано реалізовуватись на суб'єктів кримінально-правових відносин. До останніх відносять: потерпілого, особу, яка вчинила злочин, державу. ПП повинен реалізовуватись в залежності від поведінки та прояву людських якостей особи.

Ключові слова: гуманізм, принцип, потерпілий, правозастосування, класичні та позитивістські методи.

«У тому, що стосується покарання, мінімум диктується гуманністю і рекомендується політикою»
М. Фуко

Постановка проблеми. Зв'язок із науковими завданнями. Аналіз останніх досліджень. На різних етапах розвитку кримінального права сутнісна наповненість понять «гуманізм», «гуманність» залежить від кримінально-політичних процесів того часу, від потреб історичного періоду, потреб людей, суспільства, держави. Спрощено кажучи, здібності людей любити та потреб в певній «кількості любові» (гуманності) для досягнення цілей кримінально-правової політики в протидії злочинності, в регулюванні, охороні та профілактиці правовідносин.

Крім того розуміння принципу гуманізму (далі ПП) також прив'язане до розвитку в даний історичний період інститутів та ключових понять кримінального права, таких як: принципи кримінального права та їх реалізація, злочин, потерпілий, злочинець, кримінальна відповідальність тощо. Кримінальне законодавство розвивалось, в ньому відображувались інститути кримінального права, певні концепції як засоби протидії злочинності. Розвивались вони в напрямках шкіл кримінального права. Виходячи з ідей класичної школи (Ч. Бекарія, І. Бентам, А. Кетле) (людина – раціональний автор), ПП реалізується щодо особи, яка вчинила злочин в залежності від діяння, яке вона вчинила. В позитивістських же напрямках (Ч. Ломброзо, Е. Феррі, Р. Гарофало, А. Принс, М. Ансель, Ф. Граматика, Е. Гарсон, Н. Крісті) при реалізації ПП, враховуються властивості злочинця як людини як в момент скоєння злочину, так і поведінку після його скоєння.

Ряд вчених у галузі кримінального права минулої доби займались вивченням окремих аспектів ПП: Ансель, Ч. Беккарія, М. П. Чубинський, М. Фуко, Е. Феррі, І. Бентам, А. П. Фейербах, М. С. Таганцев, О. Ф. Кістяківський та багато інших. Ряд вчених досліджували окремі аспекти ПП в радянський період: В. Є. Квашиш, С. Г. Келіна, Т. В. Кленова, В. М. Кудрявцев тощо. Так і сучасні дослідники кримінально-правової науки досліджують окремі аспекти ПП: В. О. Гацелюк, Ю. Ю. Коломієць, В. В. Мальцев, Н. А. Зелінська, В. О. Туляков, В. Я. Тацій, В. Д. Філімонов, М. І. Хавронюк, М. В. Ююкіна та інші вчені-правознавці.

Але в роботах вчених та філософів минулого та сучасного періоду не акцентувалась увага на комплексному вивченні теоретико-історичного аспекту ПП в кримінально-правових вченнях, що і обумовлює актуальність теми дослідження. Тема входить до комплексної теми «Механізм кримінально-правового впливу в умовах сталого розвитку», яка

досліджується кафедрою кримінального права Національного університету «Одеська юридична академія».

Мета: визначити роль ПП в сучасному кримінальному праві за допомогою теоретико-історичного аналізу реалізації ПП.

Виклад основного матеріалу. Людина завжди вчиняла певні діяння бажані та небажані, на них було певне реагування держави та суспільства, в тому числі кримінально-правове. **Але особа, яка вчиняє діяння, потерпілі та треті особи – люди.** Вони проявляють гуманність в своєму житті до скоєння діянь, в момент скоєння та після їх скоєння. В залежності від цього, держава реалізує гуманізм як кримінально-правовий принцип з його специфікою для протидії злочинності. ПП, його розуміння і реалізація в конкретному історичному періоді, видається, залежить від сприйняття в цей період людини (людини-потерпілого, людини-злочинця, людини в суспільстві). За науковими поглядами П. О. Сорокіна «...злочинець є також частиною даного суспільства, отже, злочин ображає вже свідомість не всього суспільства, а тільки його частини, виключаючи всіх тих, хто має шаблони, тотожні з шаблонами злочинця, які, в свою чергу, часто ображаються покаранням і для яких саме покарання перетворюється на злочин» [10, с. 1].

Часто реалізацію ПП пов'язують тільки з мірою призначеного покарання особи, яка вчинила злочин. Але у різні історичні періоди, різна культура, різні, політичні погляди. Уявляється, що правильне порівняння ПП в історичний період повинно виглядати так: чи було в 1703 році, враховуючи уявлення того часу, відсікання пальців більш суворим покаранням, ніж 10 років ув'язнення в 1827 році (також з урахуванням уявлень того часу) або, відповідно, 50 крон штрафу в 1967 році. Цінності з часом змінюються, змінюється погляд на такі цінності, але не слід пов'язувати такі зміни із наявністю чи відсутністю ПП. Адже цінності змінюються через потреби епохи, в тому числі політичні потреби.

Реалізацію ПП будемо розглядати відносно суб'єктів кримінально-правових відносин: особи, що вчинила злочин, потерпілого, суспільства, держави. ПП завжди реалізується, але комбінуються підходи (класичний та позитивістський (антропологічний, соціологічний напрямки, школа нового соціального захисту тощо) до його реалізації.

У кожний з цих періодів зароджувались та розвивались ідеї шкіл кримінального права: класичної та позитивістської (антропологічної, соціологічної та

школи нового соціального захисту), в яких також можна прослідкувати прояви реалізації ПГ.

Гуманістичний напрямок виник у Франції. Однак, з того часу багато змінилося (люди, закони, влада, політика, економіка тощо) в тому числі, і головним чином змінилася сама ідея, сам погляд на гуманізм. В той час діяли жорстокі закони і гуманізм був необхідністю. Будь-який профілактичний захід є таким тільки деякий час, потім до нього звикають і він вже таким не є. Так само і з жорстокістю. В певний період часу це було необхідністю. Певний час попрацювало, а потім перестало працювати. Але жорстокість була законною та як жорстокість не сприймалась.

Ці ідеї підхопили Італійські вчені. В той час, коли жив Ч. Беккарія, дійсно було занадто багато жорстокості, зокрема щодо особи, яка вчиняла злочин. Його робота «Про злочини та покарання» [5], викликана суспільною необхідністю, відображала необхідність реалізації ПГ щодо особи, яка вчинила злочин. Тому ця робота і викликала такий резонанс. Здебільшого робота проникнута ідеями, які в свій час виклали Ш. Л. Монтеск'є і Вольтер. «Як для республіки потрібне благо (рос. *добродетель*), а для монархії честь, так для деспотичної влади потрібен страх. Благо для нього не є потрібним, а честь була б для нього небезпечна [7, с. 32], як стверджує Ш. Л. Монтеск'є. Розвиток гуманістичних ідей, які розглядаються в певному історичному періоді, прив'язаний також до форми правління держави, в якій працював вчений, в якій існували такі закони. Прив'язаний такий розвиток і до політичної ситуації, культурного розвитку. Адже в епоху Просвітництва в термін «гуманізм» не завжди вкладали той смисл, який би хотілося б, щоб вкладали. Так: «Ви вважаєте, що людяність в розумінні західної цивілізації, – це про співчуття, турботу, любов? Ні, це про егоїзм. Коли людей утримувати в узді стало важко, «пастухи» західних народів винайшли нову, світську ідеологію. В цій теорії гуманізму, місце Бога зайняла сама людина. А всі інші думки потрібні були лише для того, щоб обґрунтувати проміцні моральності у людей. Ними гуманізм ще прикривав свій хижачий оскал. Принцип егоїзму в якості універсального початку людської активності був визнаний в епоху Просвітництва в XVIII ст. Французькі вчені сформулювали теорію «розумного егоїзму», вважаючи, що основою моралі є правильно зрозумілі власні інтереси (рос. *разумное себялюбие*, *Гельвецій*) [6, с. 1]. Здавалось б сьогодення строго кероване юридичними нормами, побудоване на принципах гуманізму. Але гуманізм – це хвороблива манія влади (рос. *манія величия*)» [6, с. 1]. Та дійсно, ПГ завуальований політичними інтересами влади.

Італія дала життя ПГ в науці та інших сферах ще в XIV столітті, дала нам відомих вчених гуманістів, але... Але всі вони «казали» і не готові були діяти. Одночасно з розвитком гуманізму і, так сказати, на очах останнього процвітали явища найжахливішої жорстокості та попраання особистості [14, с. 91]. І тому є факти, які це підтверджують. Професор М. П. Чубинський у своїй праці аналізує такі історичні події: «...в Мілані правителі держави вносили в справу покарань дивовижне свавілля. Галеаццо був автором тортур, названих «фіагезидія» і така кара виконувалась за правильним розкладом, в який день та які саме мучення застосовувати до жертви правосуддя та в які дні давати їй відпочинок... Гуманісти – сучасники зберігали повне мовчання...» [14, с. 92]. Так, ПГ був тільки в їх теоретичних працях. Гуманісти не користувалися своєю освітою у сфері політики, хоча могли.

Подивимось які прояви ПГ мав у відомих пам'ятниках кримінального права. Так, у Соборному укладенні 1649 року [4] міститься Глава XXII, а в ній 26 статей «За які провини смертю не страшити, а чинити покарання». Можна розглядати як відносний прояв ПГ, так як смертна кара поступово замінюється покаранням. Відмова від смертної кари не є проявом ПГ, а всього лише економічно вигідним кроком держави. М. Фуко досить яскраво на початку своєї роботи показує, які були страти, їхнє різноманіття та процедури виконання кожної з них [13]. У статті СХХХVII відомої «Кароліни» року [3] зазначено, що кожен умисний убивця чи вбивця у випадку, якщо він не зможе пред'явити правомірних вибачень (свого діяння), повинен бути позбавлений життя. Відповідно до наступного звичаю, умисний убивця піддавався колесуванню, тоді як інший, який вчинив убивство випадково або в гніві, піддавався страті шляхом відсікання голови мечем, якщо він не має на те вищезазначених вибачень». Це можна розглядати і як відносний прояв ПГ у формі диференціації заходів в залежності від якостей гуманності особи, що вчинила злочин.

Ідеї класичної школи кримінального права втілювались в законодавство, але злочини продовжували скоювати. Згодом з'явилися позитивістські напрями (антропологічна, соціологічна та школа нового *соціального захисту*), в яких також можна прослідкувати прояви реалізації ПГ, які мали надію мінімізувати скоєння злочинів. Е. Феррі, виходячи з ідеї, що окрім покарання необхідно шукати нові заходи впливу, які були б спроможні захистити суспільство від злочинних посягань» розробив концепцію соціального захисту. Відповідно до якої потенціал суспільства у протидії злочинності має бути спрямований на захист суспільства від соціально небезпечних елементів – теорію так званих кримінальних заступників, задля чого суспільство повинне розробити низку заходів для нейтралізації осіб, що перебувають у «небезпечному стані» [12, с. 318]. Суть концепції соціального захисту полягає в тому, що дії суспільства у протидії злочинності мають бути сконцентровані не на загальній превенції (шляхом залякування), а на захисті суспільства від соціально небезпечних елементів. Так як більшу частину злочинів (90%) скоюють 10% злочинців (рецидивісти). Знаряддя для цього – старі засоби (позбавлення волі, заслання), але підходи – інші. Ці 10% злочинців повинні підлягати ізоляції, а решта, по можливості не потрапляти до в'язниці. Так, В. О. Туляков стверджує: «Звернення до потерпілого і застосування інших кримінально-правових заходів реагування тягне розвантаження системи, її гуманізацію. Посилення санкцій відносно загальнокримінальних злочинців виконує стримуючу функцію. Досвід США, за останні три десятиліття відправили за ґрати більшу частину кримінально-активного населення, свідчить про реальний ефект стримування. Сьогодні американська поліція фіксує на 13% менше насильницьких злочинів, ніж у 2001 році – 1 200 000. Процес зниження загальнокримінальної злочинності в США триває вже друге десятиліття поспіль. Таким чином, стабільність і жорсткість загальнокримінальної заборони поряд з гуманізацією і диверсифікацією відповідальності за кримінальні проступки визначають майбутнє розвитку системи та галузі» [11, с. 1].

КК УРСР 1960 року так само, як і чинний КК України мав прояви ПГ в окремих статтях. Прояв ПГ кримінального права по відношенню до особи, яка вчиняє злочин відображено в статті «Обставини, що пом'якшують відповідальність» [2, ст. 38]. Такими

обставинами, крім тих, що зазначені в КК України [1, п. п. 1, 2, 3-5, 7 ч. 1, ч. 2 ст. 66; ст. 69] визнавалися: злочин не уявляє великої суспільної небезпеки; вчинення злочину при захисті від суспільно небезпечного посягання тощо. Також прояв ПГ щодо особи, яка вчинила злочин відображено в статтях, в яких передбачено «Умовне засудження»; «Відстрочка відбування покарання вагітним жінкам і жінкам, які мають малолітніх дітей» та інші положення, які теж мають вияв у КК України. Прояв ПГ кримінального права щодо суспільства, окрім тих, що знайшли закріплення в КК України, відображено в положенні, яке передбачає як обтяжуючу відповідальність таку обставину як обмова завідомо невинної особи. В радянський період ми бачимо яскравий прояв ПГ щодо держави та суспільства. Це пов'язано з тим, що в людині в першу чергу бачать «трудова одиницю», яка здатна зробити певний масив роботи, що вигідно для державних інтересів. Так, «покарання має на меті виправлення і перевиховання засуджених у дусі... поваги до правил соціалістичного співжиття, чесного ставлення до праці, точного виконання законів [2, ст. 20]. Тобто політична доцільність завуальована під гуманізм. «Принцип соціалістичного гуманізму, що виражається в турботі про благо людей, людяності, повазі людської гідності, знаходить своє вираження насамперед у тому, що ... покарання застосовується до окремих осіб, які вчинили злочин в ім'я інтересів переважної більшості нашого суспільства». Це положення закріплене в ст. ст. 1 і 7 Основ кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік 1968 року. Дія принципу гуманізму поширюється і на особу, яка вчинила злочин. Адже, особа, який би тяжкий злочин вона не вчинила, продовжує залишатися членом суспільства, громадянином Радянської держави. Принципом гуманізму продиктована можливість звільнення від кримінальної відповідальності (передача неповнолітніх до комісії у справах неповнолітніх, передача справи в товариський суд та інші).

До кримінально активного населення необхідно застосовувати інші заходи кримінально-правового впливу. КК України від 28 грудня 1960 року [2] відображені такі поняття як особливо небезпечний рецидивіст [2, ст. 26] та громадський осуд [2, ст. 33], що є позитивістським проявом ПГ щодо суспільства. Враховуються властивості людини для забезпечення суспільства, а скоєне діяння переходить на задній план.

КК України 1960 року проіснував 50 років, суспільні відносини значно змінилися та загострилось питання прийняття нового КЗ. Таких проектів нового КЗ було декілька. За основу прийняли проект КЗ 1029 від 12.05.1998 р. [8]. Крім того був і альтернативний проект КЗ 1029-1 від 15.05.1998 р. [9]. За основу його прийнято не було, але в ньому є досить цікаві положення, що стосуються предмету дослідження. В першому розділі в окремих статтях розкрито значення деяких принципів кримінального права, зокрема законності, рівності громадян перед законом, особистої винної відповідальності. ПГ прослідковується в окремих статтях проекту КК України. Тлумачення норм і термінів передбачає в тому числі захист прав потерпілого від караного діяння та його наслідків [9, п. г, ч. 2, ст. 10]; одною із обставин, що виключають караність протиправної дії або бездіяльності є кримінально-правовий компроміс між потерпілим та особою, яка вчинила каране діяння [9, ст. 44] (замість «примирення із потерпілим» як в ст. 46 КК України). Покарання, крім відплати за вчинене, має на меті:

захист особи, суспільства і держави; виправлення і ресоціалізацію засудженого. До фізичних осіб, які вчинили карані діяння, може застосовуватись, зокрема кримінальна реституція [9, п. а, ч. 1, ст. 55]. Особа, яка не вчинила караного діяння та необґрунтовано притягнута до кримінальної відповідальності, підлягає реабілітації. У зв'язку з цим вона має право на кримінально-правову реституцію, тобто ім'ям України судове визнання факту незаконного засудження, повне поновлення у всіх правах та вибачення відповідних установ виконавчої або судової влади, про що повідомляється в засобах масової інформації [9, ст. 90]. Амністію не може бути застосовано щодо особи, яка не відшкодувала матеріальної і моральної шкоди потерпілому та не розкаялася у вчиненому [9, ч. 2, ст. 91] та інші положення, які є проявами ПГ.

Так, в рамках класичної школи права ПГ розвивався досить стрімко, стало розвиватись його розуміння щодо злочинця. Та, останнім часом, така реалізація ПГ стала занадто поширеною, і ми децю забули про інших суб'єктів кримінальних правовідносин, а саме потерпілого, суспільство та державу, щодо яких також повинен реалізуватись ПГ. Та взагалі ці ідеї дієво не втілились в життя. З'явилась нестача можливостей. Позитивізм приніс можливість враховувати властивості людини. Гуманність, як ми вже зазначали, властивість людини любити інших людей. Все пов'язано з людиною. У правозастосуванні, потерпілих та злочинців завжди будуть властивості людей як позитивні, так і негативні. Гуманність в широкому смислі – все те, що є позитивне у людини. Тому і в школах, які ми розглядаємо, і в історичних періодах, і в формах правління присутній ПГ в певному його прояві.

Мир, як і раніше, побудований на правді, моральності, справедливості. Від нас, від людей, залежить його подальша доля. «Ми кожен день своєю моральністю утримаємо цей світ від падіння. Туди, де ці основи зникають, скоро приходять насилля та смерть. Та всі суворі органи правопорядку є безсилними» [6, с. 1].

Необхідно застосовувати покарання та мінімум необхідної кари лише в крайніх випадках, в інших випадках – більш доцільно застосовувати заходи безпеки, заходи компенсації та реституції, заходи соціального захисту.

Заходи безпеки є проявом ПГ і щодо суспільства, і щодо злочинця, і щодо держави, і щодо потерпілого. І в діючому КК України є заходи безпеки, а саме – примусові заходи виховного характеру та примусові заходи медичного характеру. Вони покликані, в тому числі і для того, щоб реалізувати ПГ щодо суспільства.

Висновки та пропозиції. В історії розвитку кримінального законодавства для реалізації ПГ використовувались елементи як класичних (реалізовували ПГ в залежності від скоєного діяння), так і позитивістських методів (реалізовували ПГ в залежності від поведінки та прояву людських вроджених та набутих якостей як в момент скоєння діяння, до скоєння, так і після скоєння діяння). Для протидії злочинності необхідно використовувати комплексне, еkleктичне поєднання класичних та позитивістських методів кримінально-правового впливу для збалансованої реалізації ПГ. Необхідно реагувати на злочинне діяння. Але необхідно пам'ятати, що діяння вчиняє людина. Державне реагування спрямоване саме на цю людину, на особу, яка вчиняє злочин. «Кількість гуманізму» щодо особи, яка вчинила злочин застосовується як допоміжний

засіб в його (злочинця) лікуванні, щодо потерпілого – для лікування потерпілого від скоєного проти нього злочину, щодо суспільства – для його забезпечення від скоєння злочинів не тільки цим злочинцем, але й іншими, щодо держави – «вітідна» доля ПГ для регулювання цих відносин.

Список літератури:

1. Кримінальний Кодекс України від 05.04.2001 р.: за станом на 28.03.2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
2. Кримінальний кодекс України від 28.12.1960 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KD0006.html.
3. Кароліна. Уголовно-судебное уложение Карла V [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://www.krotov.info/acts/16/1/1532karolina.htm>.
4. Соборное уложение 1649 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/1649/whole.htm>.
5. Беккариа Ч. О преступлениях и наказаниях [Текст] / Ч. Беккариа – М. : Стелс, 1995. – 364 с.
6. Золотой век гораздо ближе. Часть 2. По закону жить невозможно [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kramola.info/vesti/rusy/zolotoj-vek-gorazdo-blizhe-chast-2-po-zakonu-zhit-nevozmozhno>
7. Монтескье Ш. Л. О духе законов [Текст] / Пер. с фр., составление и коментир. примечаний автора А. В. Матешук. – М. : Мысль, 1999. – 672 с.
8. Проект Кримінального кодексу України 1029 від 12.05.1998 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=3865.
9. Проект Кримінального кодексу України 1029-1 від 15.05.1998. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=3885
10. Сорокин П. А. Наказание и награда / П. А. Сорокин / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://read.virmk.ru/s/SOROKIN/kniga_1/023.htm.
11. Туляков В. А. Будущее уголовного права и уголовное право будущего / В. А. Туляков / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://crimpravo.ru/blog/наука/2142.html#cut>
12. Ферри Е. Уголовная социология [Текст] / Сост. и предисл. В. С. Овчинского. – М. : ИНФРА-М, 2012. – 658 с.
13. Фуко М. Наглядати і карати. Народження в'язниці [Текст] / Перекл. з фр. П. Таращук – К. : Основа, 1998. – 392 с.
14. Чубинский М. П. Очерки уголовной политики. (Понятие, история и основные проблемы уголовной политики как составного элемента науки уголовного права) [Текст] / М. П. Чубинский – Х. : Типография «Печатное дело», 1905. – 486 с.

Тимофеева Л.Ю.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»

РЕАЛИЗАЦИЯ ПРИНЦИПА ГУМАНИЗМА В УГОЛОВНОМ ПРАВЕ УКРАИНЫ: ИСТОРИКО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ ДИСКУРС УГОЛОВНО-ПРАВОВЫХ УЧЕНИЙ

Аннотация

Эта статья о реализации принципа гуманизма в уголовном праве Украины. Реализация принципа гуманизма представлена в историческом дискурсе уголовно-правовых учений. Было исследовано сбалансированную реализацию принципа гуманизма в отношении субъектов уголовно-правовых отношений. К последним относят: потерпевшего, лицо, совершившее преступление, государство. ПГ должен реализовываться в зависимости от проявления человеческих качеств лица.

Ключевые слова: гуманизм, принцип, потерпевший, правоприменение, классические и позитивистские методы.

Timofeeva L.Y.

National University «Odessa Law Academy»

HISTORICAL DISCOURSE OF LEGAL SCHOOL AND REALIZATION THE PRINCIPLE OF HUMANISM IN UKRAINIAN CRIMINAL LAW

Summary

This article is about the principle of humanism in the criminal law of Ukraine. It investigates the principle of humanism in historical discourse of legal school (classical, positive school etc). The principle of humanism must be balanced realization as to subjects of criminal law relations. Subjects of criminal law relations are criminal, victim, society and the state. Reductions should be implemented depending on the behavior and the manifestation of humane qualities.

Keywords: humanism, principle, victims, law enforcement, classical and positivist methods.